

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

ДЯЧУК ПАВЛО ВІКТОРОВИЧ

УДК (37.02.+37.03)(043.3)

**ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.09 – теорія навчання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, професор
Шапошнікова Ірина Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
початкового навчання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Осадченко Інна Іванівна,
керівник Інституту педагогічної освіти
Миколаївського національного університету імені
В. О. Сухомлинського;
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Онопрієнко Оксана Володимирівна,
докторант Інститут педагогіки Національної академії
педагогічних наук України.

Захист відбудеться «28» травня 2015 р. о 14⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.452.01 в Інституті педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-д.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки НАПН України (04053, м. Київ, вул. Артема, 52-д).

Автореферат розіслано «24» квітня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Д. Березівська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Нова концепція початкової освіти, поряд з виконанням традиційних завдань, зобов'язує школу створити умови для різнобічного розвитку особистості дитини, її самоствердження та творчої самореалізації, формування людини з новим рівнем свідомості, яка володітиме новим мисленням, високою культурою життєвого самовизначення. Водночас усвідомлюватиме себе індивідуальністю, членом суспільства і представником людства. Така людина спроможна самостійно формувати цілі, знаходити оптимальні шляхи їх досягнення, брати на себе відповідальність за свої вчинки і діяльність, здатна до оцінки і самооцінки.

Новий Державний стандарт початкової загальної освіти зумовлює побудову навчання в початковій школі на засадах особистісно-орієнтованого, компетентісно-діяльнісного підходів. Метою освіти стає загальнокультурний, пізнавальний і особистісний розвиток учнів, що забезпечує формування ключових компетентностей, і зокрема, такої ключової компетенції, як уміння вчитися (Савченко О.), здатність до саморозвитку та самовдосконалення. Останнє вимагає сформованості у дитини уявлення про себе і свої можливості, вміння всебічно та об'єктивно оцінювати особливості своєї особистості і діяльності, приймати роль учня, правильно вибудовувати свої взаємини з оточенням. Тобто, йдеться про певний рівень сформованості самооцінки. Саме тому педагоги покликані не лише збагачувати учнів певним обсягом знань, способами дій, а й формувати в них критичне ставлення до своїх можливостей, успіхів, навички самооцінки у навчально-виховному процесі, що стає можливим за їх систематичного та цілеспрямованого формування (Бех І., Бондар В., Савченко О. та ін.).

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що в науці накопичено певні знання про сутність самооцінки і способи формування її у школярів.

Проблемі самооцінки присвячено численні дослідження зарубіжних учених (Бернс Р., Маслоу А., Роджерс К., Фройд З., Фромм Е. та ін.).

Вітчизняні дослідники Б. Ананьєв, Л. Виготський, І. Кон, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Столін, І. Чеснокова та інші у своїх роботах розглядають самооцінку як внутрішнє ядро особистості, як її свідомий початок, як згусток індивідуальної самосвідомості, як систему уявлень про себе.

Самооцінці як особистісному утворенню відводиться центральне місце в загальному контексті формування особистості, її можливостей, здібностей, спрямованості, активності, суспільної значущості (Ліпкіна Г., Матіс Т. та ін.). Дослідженню структури самооцінки, її форм, особливостей формування в онтогенезі присвячено роботи Б. Ананьєва, А. Захарової, Е. Іванової та ін. Науковцями простежено динаміку самооцінки суб'єкта (Белкін А., Главінська О., Ковалишен І.). Також вивчаються функціональні зв'язки самооцінки із загальним процесом формування особистості школяра (Загорська І., Дусавицький О.). Показано значення самооцінки у

міжособистісному спілкуванні (Гордєєва Ж., Каракуліна Т., Ларіна А., Ліснівська Л.).

Низка досліджень самооцінки у навчальній діяльності пов'язуються з вивченням самооцінної мотивації, зі співвідношенням особистісної і навчальної самооцінки, із взаємозв'язком самооцінки та рівнем домагань (Амонашвілі Ш., Андрєєва М., Каракуліна Т., Ліпкіна Г., Цукерман Г.), формуванню самооцінки в учнів (Заміщак М., Катрич Г., Ліпкіна Г., Пеньковська Н., Токарська Т., Чеснокова І.), з особливостями формування самооцінки в умовах міжособистісного спілкування (Главник О., Кащенко О., Мудрик А., Шевченко Н.), зі шляхами формування самооцінки в умовах навчальної діяльності (Костюк Г., Столін В. та ін.).

Здійснений аналіз науково-методичних праць з проблеми формування самооцінки свідчить, що, здебільшого, акцентується на процесі виховання. Самооцінка розглядається багатьма науковцями як розуміння людиною своїх якостей, властивостей, а поза увагою дослідників залишається сам процес самооцінювання, у якому виникає, перевіряється, доповнюється уявлення дитини про себе.

У дослідженнях Б. Ананьєва, К. Бардіна, Л. Божовича, Д. Ельконіна, Г. Ліпкіної, Г. Цукерман та ін. переконливо показано, що сенситивним періодом для становлення самооцінки як особливого компонента самосвідомості є молодший шкільний вік. Основні досягнення цього віку обумовлені провідним характером навчальної діяльності, тож починати формувати адекватну, критичну самооцінку слід саме в початкових класах, у процесі навчальної діяльності молодших школярів, створюючи сприятливі умови, за яких діти стають у самооцінці самостійними.

Особливі функції у формуванні самооцінки учня відіграє навчальна співпраця. Це сприяє розвиткові у школяра потреби і здатності оцінювати і порівнювати себе з іншими. Завдяки цьому створюються умови, що оптимізують становлення позитивних характеристик самооцінки. У ході спільної навчальної роботи самооцінка учнів набуває більш виражену рефлексійність, критичність і обґрунтованість, що досягається зверненням дитини до аналізу своєї діяльності, її процесу та результатів. Зміни в самооцінці пов'язані з усвідомленням учнями тих якостей своєї особистості, які забезпечують продуктивність навчальної роботи та її комунікативний характер. Визначальним моментом позитивних зрушень в самооцінці виступає зростання у дитини вимогливості до себе та доброзичливого ставлення до однолітків.

У результаті аналізу педагогічного досвіду загальноосвітніх навчальних закладів з формування самооцінки молодших школярів нами виявлено низку суперечностей між:

- соціальною та особистісною значущістю формування самооцінки і низьким рівнем її сформованості у молодших школярів;
- необхідністю формувати самооцінку молодших школярів у процесі навчання і слабкою підготовленістю вчителів до керівництва цією діяльністю;

– потребою педагогів в опануванні технологіями формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності та недостатнім їх відображенням у психолого-педагогічній і методичній літературі;

– значним потенціалом спільної навчальної діяльності та недостатнім її використанням при формуванні адекватної самооцінки молодших школярів.

Отже, **актуальність** дослідження зумовлена:

– соціальним замовленням суспільства на виховання майбутніх громадян, які здатні об'єктивно контролювати, оцінювати й коригувати свою діяльність;

– потребою визначення ефективних педагогічних технологій, спрямованих на формування самооцінки молодших школярів;

– необхідністю створення сприятливих умов задля формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності.

Отже, незважаючи на посилення інтересу дослідників до проблеми самооцінки, питання організації процесу її формування в початковій школі вимагають поглибленого вивчення, що й зумовило вибір теми дослідження: **«Дидактичні умови формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою комплексної наукової теми «Теорія освіти і навчання як цілісна дидактична система» Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (реєстраційний номер 0100U006882). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №5 від 27.01.2005 р.) і узгоджена в бюро Ради з Координації наукових досліджень в Україні в галузі педагогіки та психології АПН України (протокол №5 від 24.05.2005 р.).

Метою дослідження є визначення й теоретичне обґрунтування дидактичних умов, що сприяють формуванню самооцінки молодших школярів у процесі навчання.

Гіпотеза дослідження. В основі дослідження лежить гіпотеза про те, що ефективність формування самооцінки молодших школярів у процесі навчання буде вищою за умов:

– мотивації учнів до самооцінної діяльності;

– включення педагогом учнів до систематичного і послідовного процесу самоаналізу в умовах спільної навчальної діяльності;

– поетапності формування когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісно-практичного компонентів самооцінки;

– опори на традиції гуманістичної освіти, формування гуманних взаємин між учасниками навчального процесу, підтримки позитивного емоційного стану молодших школярів у процесі самооцінювання навчальної діяльності, надання їм своєчасної допомоги.

Відповідно до мети і гіпотези визначені такі **завдання** дослідження:

1. Розкрити на основі вивчення й аналізу філософської і психолого-педагогічної літератури сутність, структуру і функції самооцінки.

2. З'ясувати можливості спільної навчальної діяльності у формуванні самооцінки молодших школярів.

3. Визначити та обґрунтувати дидактичні умови, що сприяють формуванню самооцінки молодших школярів у процесі їхнього навчання.

4. Експериментально перевірити вплив визначених дидактичних умов на процес формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності.

Об'єкт дослідження – процес формування самооцінки молодших школярів.

Предмет дослідження – дидактичні умови формування самооцінки молодших школярів у процесі спільного навчання.

Для реалізації поставлених завдань і перевірки гіпотези використано такі **методи дослідження**:

- теоретичні: теоретичний аналіз педагогічної, психологічної й науково-методичної літератури з метою визначення стану розробленості проблеми, що досліджується; порівняння, синтез, узагальнення й систематизація;

- емпіричні: педагогічний експеримент з метою перевірки висунутої гіпотези, анкетування вчителів, батьків та учнів, тестування, опитування школярів, спостереження, бесіди – з метою виявлення результативності експериментального дослідження;

- статистичні: методи математичної статистики з метою якісного аналізу здобутих даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі: Городецької загальноосвітньої школи I–III ступенів Уманського району Черкаської області; Родниківської загальноосвітньої школи I–III ступенів Уманського району Черкаської області; Уманської загальноосвітньої школи I–III ступенів №9 Черкаської області; Комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа №84» Дніпропетровської міської ради Дніпропетровської області; Миколаївської загальноосвітньої школи I–III ступенів №50 імені Г.Л. Дівіної Миколаївської області та ін. Дослідженням було охоплено 441 учень, 54 учителів, 155 батьків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

уперше на основі вивчення й аналізу філософської і психолого-педагогічної літератури здійснено системний аналіз теорії та практики формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності та визначено дидактичні умови, які сприяють ефективності цього процесу: мотивація учнів до самооцінної діяльності; включення педагогом учнів до систематичного і послідовного процесу самоаналізу в умовах спільної навчальної діяльності; поетапність формування когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісно-практичного компонентів самооцінки; опора на традиції гуманістичної освіти, формування гуманних взаємин між учасниками навчального процесу, підтримка позитивного емоційного стану

молодших школярів у процесі самооцінювання навчальної діяльності, надання їм своєчасної допомоги;

– *узагальнено* сутність поняття «самооцінка», її структуру, функції та особливості формування у процесі навчання;

– *окреслено* можливості спільної навчальної діяльності у формуванні самооцінки молодших школярів;

– *здобуто* нові дані про зміни, що відбуваються в самооцінці молодших школярів за впливу систематичного введення у процес спільної навчальної роботи визначених дидактичних умов;

– *подальшого розвитку* набула характеристика оптимальних заходів щодо формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у виявленні дидактичних умов, які оптимізують процес формування самооцінки учнів молодшого шкільного віку у навчальній діяльності. Знання особливостей та умов формування цього найважливішого особистісного утворення, яке є фундаментом для подальшого саморозвитку і самовдосконалення, дасть змогу учителям початкових класів планувати спрямовані дії, що сприятимуть становленню учня як суб'єкта навчальної діяльності та спілкування. Матеріали дисертації можуть бути використані: у масовій шкільній практиці для розширення курсів лекцій, практичних і семінарських занять у вищих педагогічних навчальних закладах III–IV рівнів акредитації; при укладанні підручників, посібників, методичних рекомендацій для студентів, учителів, науковців, а також у системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

Упровадження результатів дослідження. Основні висновки і практичні рекомендації, викладені у дослідженні, впроваджено у навчально-виховний процес Городецької загальноосвітньої школи I–III ступенів Уманського району Черкаської області (акт №116 від 24.09.2014 р.), Родниківської загальноосвітньої школи I–III ступенів Уманського району Черкаської області (акт №240 від 17.04.2014 р.), Уманської загальноосвітньої школи I–III ступенів №9 Черкаської області (довідка №54 від 19.02.2009 р.), Комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа №84» Дніпропетровської міської ради Дніпропетровської області (акт №418 від 18.03.2014 р.), Миколаївської загальноосвітньої школи I–III ступенів №50 імені Г.Л. Дівіної Миколаївської області (акт №118 від 15.09.2014 р.).

Вірогідність одержаних результатів дослідження забезпечено теоретичною і методологічною обґрунтованістю вихідних положень, відповідністю застосованого комплексу методів дослідження конкретній меті й завданням дисертаційної роботи, дотриманням вимог до організації й проведення педагогічного експерименту та критичним аналізом його результатів, використанням об'єктивних показників рівнів сформованості компонентів самооцінки в учнів експериментальних класів, математичною обробкою кількісних показників.

Особистий внесок здобувача у статтях, написаних у співавторстві (Перфільєва Л.П., Яценко А.А.), полягає у конкретизації ідей щодо формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності, розкритті науково-теоретичного пошуку, потенціалу дидактичного інструментарію для роботи в початковій школі. Проаналізовано джерела з проблеми діагностики розвитку самооцінки учнів початкових класів; визначено психолого-педагогічні умови розвитку уяви школярів; описано практичне застосування відповідних діагностичних матеріалів; схарактеризовано особливості застосування інтерактивних технологій тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях і семінарах різних рівнів: *міжнародних* – «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (Харків, 2004), «Методи і засоби забезпечення неперервності едукативного процесу в закладах освіти» (Черкаси, 2008), «Роль едукативного середовища в підготовці вчителя в початковій школі» (Умань, 2010), «Сучасні проблеми дидактики вищої школи» (Умань, 2012), «Мистецтво у контексті освітньої парадигми: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Умань, 2013), «Зв'язок сучасної дидактики з педагогічним досвідом Я. А. Коменського» (Умань, 2013), «Психолого-педагогічний супровід формування життєвої компетентності дітей дошкільного та шкільного віку» (Умань, 2013); *всеукраїнських* – «Нові технології навчально-виховного процесу в початковій школі» (Київ, 2000), «Сільська початкова школа: проблеми, пошуки, перспективи» (Київ, 2000), «Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання у малокомплектній початковій школі» (Умань, 2004), «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість» (Київ, 2004), «Підготовка педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах у контексті процесів глобалізації» (Умань, 2005), «Всеукраїнські педагогічні читання «Буде школа – буде село – буде держава» – До дня народження Олександра Антоновича Захаренка» (Черкаси, 2006), «Україна наукова» (Київ, 2008), «Україна наукова, Ч.2» (Київ, 2009), «Традиції та інновації у підготовці вчителя початкової школи» (Умань, 2011), «Права дитини: від витоків до сьогодення» (Умань, 2013), «Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми та перспективи» (Умань, 2013), «Творча спадщина Тараса Шевченка як чинник національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів мистецьких дисциплін» (Умань, 2014); «Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи» (Умань, 2014); *семінарах* – «Використання інтерактивних технологій у навчально-виховному процесі» (Умань, 2013), «Естетичні засади розвитку педагогічної майстерності викладачів мистецьких дисциплін» (Умань, 2014).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 28 наукових працях. З них: 8 статей у фахових наукових виданнях України: 1 – у науковому періодичному виданні іншої держави.

Опубліковано 19 праць, які додатково відображають наукові результати дисертації. Одноосібних публікацій – 18.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (271 найменування) на 30 сторінках, 12 додатків на 22 сторінках. Основний текст дисертації становить 165 сторінок (таблиць – 10, рисунків – 7). Загальний обсяг роботи – 215 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету й основні завдання, сформульовано гіпотезу, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, подано основні методи дослідження, наведено дані про апробацію й упровадження результатів наукової праці.

У першому розділі – **«Теоретичні основи формування самооцінки молодших школярів у процесі навчання»** – проаналізовано філософську й психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження, що дало можливість визначити сутність, структуру і функції самооцінки в особистісному розвитку і як складової навчально-пізнавальної діяльності учнів, а також виявити можливості її формування в умовах спільної навчальної діяльності.

Для розуміння сутності самооцінки нами було проаналізовано її трактування у філософському, психологічному і педагогічному аспектах. З аналізу філософських праць з проблеми самооцінки (Геракліт, Демокрит, Антифон, Антисфен, Плутарх, Платон, Аврелій М., Леонардо да Вінчі, Декарт Р., Локк Д., Юм Д., Кант І., Гегель, Спіркін Б. та ін.) можна зробити висновок, що і в минулому, і сьогодні питання пізнання людиною самої себе викликають інтерес у рамках філософії освіти, дидактики і педагогічної практики. У працях педагогів і психологів (Ананьєв Б., Батутіна С., Бернс Р., Божович Л., Виготський Л., Захарова М., Кон І., Ліпкіна Г., Рубінштейн С., Столін В., Чеснокова І., Цукерман Г.) самооцінка характеризується як основа процесу самоусвідомлення, показник індивідуального рівня розвитку, його особистісний аспект. Самооцінка як особистісне утворення бере участь у регуляції поведінки і діяльності, а як характеристика особистості, її центральний компонент формується за активної участі самої особистості і відображає своєрідність її внутрішнього світу.

Виходячи зі змістового аналізу наукових джерел, ми послуговуємося трактуванням самооцінки як оцінювання особистістю себе, своїх можливостей, свого місця серед інших людей. Водночас, аналіз підходів до визначення поняття «самооцінка» та численні його інтерпретації (Бороздіна Л., Боцманова М., Виготський Л., Захарова А., Катрич Г., Леонтєв О., Молчанова О.) дали підстави розглядати її як чинник навчально-пізнавальної діяльності учня, що становить складний рефлексійно-аналітичний процес, який є цілеспрямованим, внутрішньо мотивованим, структурованим і корегованим під час його здійснення та

отримання результату, що зумовлюється дидактичними умовами, психологічними та особистісними особливостями учня як суб'єкта навчання, у якому виникає, перевіряється, доповнюється уявлення дитини про себе.

Огляд психолого-педагогічної літератури (Бернс Р., Белобрикіна О., Божович Л., Дусавицький А., Леонтьєв О., Поміткіна Л., Рубінштейн С., Токарська Т., Чеснокова І., Якобсон П.) виявив неоднотайність у поглядах на структурні компоненти самооцінки.

Здійснений теоретичний аналіз дав змогу нам подати структуру самооцінки у вигляді трьох компонентів: *когнітивного*, основу якого складають знання людини про себе – ситуативні чи стійкі, позитивні чи негативні, більш чи менш значущі для особистості; *мотиваційно-ціннісного*, що характеризується позитивним ставленням до дії самооцінювання, потребою довідатися про себе, свої позитивні і негативні характеристики, прагненням досягти успіху у спільній діяльності, пізнавати себе з кращої сторони; *діяльнісно-практичного*, який містить систему умінь самооцінювання, характеризується здатністю розрізняти ознаки, за якими діти оцінюють свої позитивні і негативні якості, діяльність у групі, уміння адекватно оцінити власну діяльність у групі, здатність критично ставитися до оцінки своїх умінь іншими учнями.

У межах проблематики дослідження розглянуто функції самооцінки (Каракуліна Т., Маслоу А., Пеньковська Н., Подтикан І., Рубінштейн С., Савченко О.). На підставі здійсненого аналізу психолого-педагогічних наукових джерел ми виокремили такі функції самооцінки: *мотиваційну*, що забезпечує свідому, мотивовану поведінку, реалізацію обраної позиції, самореалізацію і включає в себе всі види спонукань – мотиви, прагнення, ідеали, цілі, усвідомлені спонукання до діяльності; *орієнтаційну*, яка передбачає орієнтування в ситуаціях оцінювання себе, своїх можливостей, своєї діяльності в групі; *регулятивну*, що забезпечує свідому саморегуляцію своєї поведінки за умов, які вимагають докладання свідомих зусиль для оцінювання себе і виконуваної діяльності, керування собою в умовах емоційного збудження чи втоми, здатність діяти відповідно до вимог ситуації, дорослого чи дитячого колективу; *рефлексійну*, яка виявляється в умінні людини усвідомлювати те, що вона робить, і аргументувати, обґрунтовувати свою діяльність.

Дослідження педагогів і психологів характеризують молодший шкільний вік як сенситивний для формування самооцінки, оскільки у цей віковий період відбуваються кардинальні зміни всіх її структурних компонентів, удосконалюється діяльність самооцінювання. До кінця молодшого шкільного віку самооцінка нерідко виступає домінуючим мотивом поведінки і діяльності. Це пов'язано зі зростанням пізнавальних можливостей дитини, посиленням інтересу до себе і схильності до самоспостереження (Ананьєв Б., Бардін К., Божович Л., Ельконін Д., Ліпкіна Г., Цукерман Г. та ін.).

Масова шкільна практика підтверджує відсутність цілеспрямованого досвіду формування у молодших школярів самооцінки у навчальній діяльності. Дослідження, які були проведені у школах Черкащини, показали, що у 55,2% учнів рефлексійні уміння знаходяться на початковому рівні, у 34,9% – на середньому, і тільки у 9,9% – на високому. Самооцінка складається переважно стихійно, поза цілеспрямованим впливом з боку вчителя. Одна з причин цього, на нашу думку, – відсутність системних знань про природу самооцінки, умови, закономірності її формування і розвитку.

Аналіз психологічних і педагогічних досліджень дав змогу зробити припущення про значні можливості навчальної діяльності у формуванні самооцінки молодших школярів. У рамках концепції особистісно-орієнтованого, компетентісно-діяльнісного підходів до навчання, у руслі якого виконане дослідження, важливу роль відіграє спільна (групова, колективна, кооперативна, спільно-розподільча) навчальна діяльність учнів, методологічні, філософські, соціально-психологічні аспекти якої знайшли висвітлення у працях Н. Бібік, О. Біди, В. Кузя, О. Комар, О. Коберника, Г. Коберник, І. Осадченко, Л. Пироженко, О. Пометун.

Спільною вважається діяльність, за якої її задачі сприймаються як групові і потребують кооперації у процесі розв'язання. Іншою ознакою спільної навчальної діяльності є наявність взаємозалежності при виконанні робіт, що вимагають розподілу обов'язків, взаємного контролю.

Аналіз літератури, пов'язаної з вивченням спільної навчальної діяльності і її впливом на формування адекватної самооцінки, свідчить про те, що використання спільних форм навчальної роботи вносить істотні позитивні зміни у формування такого особистісного утворення, як самооцінка (Ананьєв Б., Боцманова М., Захарова А., Кон І., Петровський А. та ін.). Спільна діяльність дає дитині можливість порівнювати себе з однолітками, у ній створюються умови для розвитку умінь і потреб аналізувати, доводити свою думку, оцінювати свої дії з точки зору інших.

У другому розділі – **«Дидактичні умови забезпечення формування самооцінки молодшого школяра»** – у контексті становлення самооцінки молодших школярів розглянуто: особливості організації їхньої навчальної діяльності; структура навчальної діяльності як основа визначення дидактичних умов самооцінки; обґрунтовані дидактичні засади організації співпраці вчителя і учнів у навчальній діяльності.

Численні дослідження (Бернс Р., Ельконін Д., Ліпкіна Г., Цукерман Г. та ін.) доводять, що умови для розгорнутого формування самооцінки створюються лише у школі, де учіння як основний психологічний інструмент пізнавального розвитку дитини стає предметом спеціальних дидактичних, формувальних впливів учителя, об'єктом діяльності учня. Самооцінка учня утворюється поступово під впливом двох чинників: оцінки оточення (вчителі, батьки, однокласники) і порівняння результатів своєї діяльності з результатом діяльності інших людей (однокласників). Самооцінка у цьому віці за традиційних умов навчання є копією оцінки педагога, її буквальним відтворенням.

У процесі навчання молодший учень активно опановує найпростіші форми самоконтролю: контроль за результатом або підсумковий контроль та поточний або покроковий. У результаті цілеспрямованого формування, починаючи з 2–3 класу, можуть бути розвинуті як ретроспективна (оцінка вже виконаної роботи), так і прогностична (оцінка майбутньої роботи) форми самооцінювання учнів.

Вивчення процесу формування самооцінки учнів у навчальній діяльності показало, що адекватної оцінки учнями виконаної ними роботи, усвідомлення вимог, яким вона має відповідати, можна досягти лише шляхом включення самого учня до оцінного процесу, шляхом організації його роботи над критичним аналізом і оцінюванням своєї роботи. Оцінка власних дій виводить на самокорекцію та саморегуляцію – на показники формування особистості школяра, на рефлексію, коли особистість звітує перед собою про те, що і як зроблено, формує самооцінку.

Здійснене дослідження дало змогу виявити, що структура навчальної діяльності відзначається органічним поєднанням трьох складових її блоків (частин). Призначення першої частини навчальної діяльності (інформаційно-орієнтаційної) – входження учня у конкретну навчальну ситуацію, її аналіз і визначення плану наступних навчальних дій. Здійснення продуманих та запланованих дій складає другу частину навчальної діяльності – операційно-діяльнісну. Перевірка правильності здійсненого й усунення допущених помилок складають третю частину навчальної діяльності – контрольно-оцінну.

У процесі дослідження доведено, що всі частини навчальної діяльності молодших школярів за спеціально організованої роботи та створення дидактичних умов мають значний потенціал формування самооцінки.

Синтез ідей, розроблених у вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній науці, аналіз передового педагогічного досвіду формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності дали можливість визначити дидактичні умови, за яких цей процес відбувається успішніше. Першою такою умовою нами визначено *мотивацію учнів до самооцінної діяльності*.

Щоб забезпечити формування самооцінки як важливої якості особистості молодшого школяра, вчителю необхідно своєчасно приділяти увагу саме мотиваційній сфері учнів, оскільки йому набагато легше налагоджувати діловий контакт, взаєморозуміння з учнями з позитивним ставленням до процесу самооцінювання. У результаті такої взаємодії молодші школярі охочіше виконують вимоги вчителя, у них швидше формується пізнавальний інтерес, з меншими фізичними і моральними зусиллями виробляються необхідні навички й уміння самооцінювання, що породжує прагнення систематично аналізувати і оцінювати власні досягнення в навчальній діяльності. У підсумку вони сприймають самооцінку як важливу якість особистості, що є для людини цінністю для самоствердження в соціумі.

У процесі організації навчальної діяльності учитель, озброюючи учнів знаннями та вміннями використання критеріїв оціночної діяльності, включає учнів у систематичний і послідовний процес взаємодії з аналізу та оцінки навчальних досягнень. Це породжує у молодших школярів бажання співвідносити власні досягнення навчальної діяльності з досягненнями інших учнів і сприймати власні успіхи в навчальній діяльності як внесок у спільну справу. У такий спосіб формується самооцінка учнів. Отже, другою, визначеною нами дидактичною умовою формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності, є *включення педагогом учнів до систематичного і послідовного процесу самоаналізу в умовах спільної навчальної діяльності.*

На основі проаналізованої теоретично-прикладної літератури, власних експериментальних досліджень ми дійшли висновку, що адекватна самооцінка є результатом процесу, в якому відбувається синтез знання молодших школярів про свої можливості у навчальній діяльності, про сутність поняття «адекватна самооцінка» (когнітивний компонент), усвідомлення цінності адекватної оцінки навчальної діяльності та інтересу до самооцінювання навчальної діяльності (мотиваційно-ціннісний компонент), вміння адекватно оцінювати власні досягнення в навчальній діяльності (діяльнісно-практичний компонент).

Отже, процес формування адекватної самооцінки навчальної діяльності у молодших школярів вимагає дотримання такої дидактичної умови як *поетапність формування мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісно-практичного компонентів самооцінки.*

Встановлено, що розгляд проблеми формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності органічно пов'язаний із визначальним вектором модернізації сучасної школи – спрямованості на загальний розвиток школярів у навчально-виховному процесі, на створення для учнів оптимальних можливостей в особистісному становленні, самореалізації та розкритті індивідуальних здібностей. В основу формування самооцінки покладено принцип особистісно-орієнтованого підходу до дитини, що визнає її унікальність, неповторність, самоцінність та принцип педагогічного оптимізму – високого рівня очікувань щодо дитини, віри в її сили і можливості. У такий спосіб було визначено ще одну дидактичну умову: *опора на традиції гуманістичної освіти, формування гуманних взаємин між учасниками навчального процесу, підтримка позитивного емоційного стану молодших школярів у процесі самооцінювання навчальної діяльності, надання своєчасної допомоги.*

У третьому розділі – **«Експериментальна перевірка впливу визначених дидактичних умов на ефективність формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності»** – описано педагогічний експеримент, у ході якого у навчальну діяльність експериментальних груп упроваджувалися визначені дидактичні умови формування самооцінки. Також подано аналіз результатів формувального експерименту та статистичної обробки емпіричних даних.

Для перевірки гіпотези щодо дидактичних умов формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності було проведено педагогічний експеримент, у якому брали участь 441 учень, 54 учителі, 155 батьків Городецької та Родниківської загальноосвітніх шкіл I–III ступенів Уманського району Черкаської області, Уманської загальноосвітньої школи I–III ступенів №9 Черкаської області, Комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа №84» Дніпропетровської міської ради Дніпропетровської області, Миколаївської загальноосвітньої школи I–III ступенів №50 імені Г.Л. Дівіної Миколаївської області.

Необхідно зазначити, що експеримент проходив у природних умовах, не порушуючи логіки та ходу навчального процесу та передбачав такі етапи:

- проектування – діагностика сформованості самооцінки учнів, постановка мети й завдань щодо формування самооцінки учнів;
- організація формування самооцінки – роботу над формуванням структурних компонентів самооцінки в умовах спільної навчальної діяльності: когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісно-практичного;
- регулювання й корекція формування самооцінки – систематичний рефлексійний аналіз та своєчасна корекція результатів процесу формування самооцінки в умовах спільної навчальної діяльності.

Для одержання інформації про рівень сформованості когнітивного, мотиваційно-ціннісного й діяльнісно-практичного компонентів самооцінки молодших школярів було проведено констатувальний етап експерименту, у якому застосовувалися три групи діагностичних завдань.

Перша група діагностичних завдань була спрямована на виявлення уявлень молодших школярів про самооцінку, на визначення умінь учнів оцінити себе, свій характер, свої позитивні і негативні якості. Зокрема, використовувалася методика незакінчених речень, написання учнями міні-творів, самоописи молодших школярів, бесіди, «Силует», «Мій ромашковий портрет», «Я і моя тінь», «Визначення шести суджень?», «Який я?», «Еквалайзер».

Друга група діагностичних завдань була спрямована на діагностику мотиваційно-ціннісного компонента самооцінки («Шкала самооцінки»). Для більш точної діагностики, потреби в діяльності самооцінювання ми використали анкетування батьків і вчителів (анкети «Яка ваша дитина?», «Ваша дитина»).

Третя група діагностичних завдань забезпечувала діагностику діяльнісно-практичного компонента самооцінки. За вивчення цього компонента структури самооцінки основна увага була спрямована на: а) вміння адекватно оцінювати власну діяльність; вчинки, пов'язані з проявом почуття товарищескості, колективізму, вміння працювати в групі; б) вміння правильно реагувати на оцінку власної діяльності, яка була дана товаришами по групі (навіть якщо оцінка негативна). З цією метою були застосовані завдання «Режисер», «Діагностика особистісного розвитку».

Спираючись на діагностичні дані, а також на раніше виконані дослідження (Сисуєва Л. та ін.) у сформованості кожного компонента самооцінки було виокремлено три рівні: високий, середній, низький.

Проведена діагностика показала високий ступінь кореляції між рівнями сформованості окремих компонентів самооцінки, що дало змогу в цілому визначити рівень сформованості самооцінки як середній показник рівнів сформованості її складових.

Високий рівень характеризується тим, що учень здійснює самооцінну діяльність усвідомлено (знає, навіщо оцінювати), уміє самостійно визначити об'єкт оцінювання (знає, що оцінювати), уміє самостійно здійснювати оцінювання на основі обраного еталону і критеріїв (знає, як оцінювати), вміє висловити власне судження й обґрунтувати свою точку зору: мовлення учня змістовне й вправне. У дитини добре розвинуті аналітико-синтетичні уміння (правильно визначає смисл висловленого), вона вміє спостерігати, порівнювати, ставити запитання за суттю проблеми, здатна застосовувати знання не лише в звичайних, але й у нових ситуаціях, у неї розвинута самокритичність, уміння оцінити свої можливості, визначати недоліки у відповіді та їх причини, формулювати конкретні пропозиції, здатність здійснювати рефлексію процесу оцінювання.

Середній рівень характеризується тим, що учень володіє частковою повнотою знань, частіше вони уривчасті: знає, що оцінювати і як оцінювати, але не завжди вміє застосувати свої знання, вміє порівнювати зі зразком (еталоном) і відзначати різницю між ним і результатом власної діяльності, знає критерії оцінки, які здебільшого пропонуються вчителем. Школяреві важко пояснити свої оцінні дії, цілеспрямоване оцінювання він здійснює лише за вказівками вчителя, самокритичність не розвинута: частіше погоджується, ніж висловлює свою точку зору. Така дитина вміє визначити недоліки у відповіді, але не завжди може пояснити їх причини, не вміє сформулювати конкретні пропозиції, часто припускається помилок, шукаючи слова для висловлення своїх думок, мовлення недостатньо виразне, слабо проявляється самостійність мислення.

Низький рівень визначається тим, що учень уникає самооцінювання, часто в нього відсутня потреба в оцінюванні й він не знає, як це здійснювати, оскільки несформоване вміння порівнюватися зі зразком (еталоном), критерії оцінювання обирає несуттєві, критичність не розвинута: не вміє оцінити власні дії ні самостійно, ні за вказівками учителя. Школяр відчуває складність при визначенні недоліків у відповіді, не здатний здійснювати рефлексію процесу оцінювання, має обмежений світогляд, дуже уривчасті й безсистемні знання, його мовлення односкладне, невиразне й невправне.

Як свідчать результати констатувального експерименту, тільки 14,9% учнів експериментальних класів та 15,8% контрольних класів мають високий рівень сформованості самооцінки. 41,9% учнів експериментальних класів і 48,9% контрольних класів мають низький рівень сформованості самооцінки. У цілому для учнів початкових класів характерним є середній і

низький рівні оволодіння самооцінкою, що свідчить про недостатній рівень сформованості її структурних компонентів. Здобуті дані підтвердили необхідність спеціального формування в молодших школярів умінь здійснювати самооцінну діяльність у процесі навчання.

У ході експерименту здійснювалася експериментальна перевірка науково обґрунтованих дидактичних умов формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності.

У контрольних класах навчальна діяльність здійснювалася традиційно. В експериментальних формування самооцінки молодших школярів передбачало спеціально організоване їх навчання з детально визначеними цілями та діагностичним інструментарієм. Визначені дидактичні умови дотримувалися.

У початковий період навчання в першокласників домінує суперечність між уявленням про себе як про хорошого і необхідністю давати адекватну оцінку собі. Згодом на зміну приходить нова суперечність: між розвитком рефлексійної сфери і діяльнісно-практичною сферою учня. Виникнення цієї суперечності пов'язане з тим, що протягом першого року навчання свідомість молодших школярів значно збагачується запасом уявлень про самооцінку, способи оцінювання, оцінні еталони. Учні вже можуть розповісти про себе, свої позитивні і негативні риси. За цих умов самооцінка стає обґрунтованішою й адекватнішою.

Відповідно до виділених суперечностей процес формування самооцінки було розділено на дві послідовні стадії.

На першій стадії формувального експерименту нами розв'язувалося завдання: стимулювання бажання оцінювати себе, свою діяльність на уроці, формування умінь оцінювати свою діяльність за «еталоном».

Формуванню в школярів позитивної мотивації до процесу самооцінки не тільки у навчанні, але й у повсякденному житті сприяли бесіди про сутність самооцінки, форми і способи її здійснення, рольові ігри.

Бесіди проводилися під час уроків з опорою на їхній вітагенний досвід. Запитання добирались у такий спосіб, щоб діти могли брати активну участь в обговоренні. Добір інформації (оповідання, казки, історії з життя) полегшував сприймання та розуміння молодшими школярами нових повідомлень, давав змогу подивитися на відомі ситуації по-іншому.

Серед засобів цієї стадії переважало використання ситуацій, що спонукали учнів до самооцінювання. У цей період учні засвоїли «еталони», за якими можна адекватно оцінити себе, оцінні критерії. Після цього було здійснено перехід до ситуацій, що вимагають оцінити свою діяльність. Було проведено серія уроків, де використовувалось уміння дітей оцінювати себе, свою роботу на уроці.

На другій стадії формувального експерименту учні ставилися в ситуації спільної навчальної діяльності задля закріплення здобутих знань й умінь із самооцінки. Водночас включення дітей у спільну навчальну діяльність виявило потенційні можливості спільної навчальної діяльності для розвитку

самооцінки. Провідним засобом на цьому етапі була організація спільної навчальної діяльності на уроках.

Групи для спільної діяльності склалися з двох (початковий етап), трьох, чотирьох дітей. Ця робота вибудовувалася на основі усвідомлення учнями користі і переваг спільної роботи в навчальному процесі, одержання радості від спілкування у процесі навчальної діяльності, стимулювання бажання оцінювати свою діяльність.

Проведена дослідно-експериментальна робота дала змогу дійти висновків, що під час спільної діяльності в учнів проявляються можливості: 1) спостерігати за діяльністю інших учнів у групі; 2) вільного спілкування; 3) співвідносити свою діяльність з діяльністю інших; 4) формувати потребу давати власні оцінки спільній діяльності; 5) правильно сприймати оцінки своєї діяльності іншими. У ході експерименту з'ясувалося, що діяльність, побудована в режимі кооперації, сприяє розвиткові адекватної самооцінки молодших школярів.

Формування самооцінки молодших школярів здійснювалося у практично-діяльнісному контексті. Зміст діяльнісного блоку в процесі формування в учнів самооцінної діяльності полягав у залученні їх до активного формування самооцінки засобами різних її видів і форм; здійснення змістовного оцінювання; виконання вибору еталонів, їх розроблення й корекції; вибір за пропозицією вчителя або самостійне визначення критеріїв оцінювання; модифікація критеріїв оцінки відповідно до різних навчальних предметів й оцінних ситуацій; застосування шкал переходу від оцінки до оцінки-балу, розроблення власних шкал під керівництвом учителя; здійснення рефлексії власної оцінної діяльності й себе як її суб'єкта, засвоєння прийомів рефлексії.

В організації формувального етапу експерименту значну увагу було приділено формуванню гуманних взаємин між учасниками навчального процесу, підтримці позитивного емоційного стану молодших школярів у процесі самооцінювання навчальної діяльності, наданню своєчасної допомоги в самооцінювальній діяльності (порада, консультація, коригування).

На заключному етапі експериментального дослідження було визначено динаміку сформованості самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності на основі усереднених показників (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка сформованості самооцінки молодших школярів

Рівні	Експериментальні класи		Контрольні класи	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	14,9%	24,8%	15,8%	17,9%
Середній	43,2%	60,1%	35,3%	37,8%
Низький	41,9%	15,1%	48,9%	44,3%

Отже, формувальний етап експерименту підтвердив ефективність визначених дидактичних умов формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності. В учнів експериментальних класів відбулися статистично достовірні кількісні та якісні зміни, що проявились у позитивній динаміці рівнів сформованості самооцінки. Зокрема, зменшилася кількість учнів з низьким рівнем самооцінки (з 41,9% до 15,1%). Натомість зросла кількість школярів з високим рівнем (з 14,9% до 24,9%). Динаміка спостерігається також у зміні кількості учнів з середнім рівнем самооцінки: перед проведенням формувального експерименту їх було 43,2%, після його завершення – 60,1%. Такі зміни пояснюються тим, що певна кількість учнів з низького рівня перейшла на цей рівень, і певна частина учнів з середнього рівня досягла вищого рівня самооцінки. У контрольних класах за час проведення формувального експерименту також сталися певні зрушення, проте вони не досягають рівня статистичної значущості.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило основні положення висунутої гіпотези та дало змогу сформулювати **висновки** відповідно до поставлених завдань.

1. У процесі системного аналізу науково-педагогічних джерел з'ясовано, що проблема формування самооцінки особистості була актуальною в усі періоди розвитку вітчизняної та світової педагогічної науки.

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дав змогу розглядати самооцінку як основу процесу самоусвідомлення особистості, як показник індивідуального рівня розвитку, його особистісний аспект. Самооцінка як особистісне утворення позначається на регуляції поведінки і діяльності; як характеристика особистості, її центральний компонент формується за активної участі самої особистості і відображає своєрідність її внутрішнього світу.

Проведений теоретичний аналіз дав змогу представити структуру самооцінки у вигляді трьох компонентів:

мотиваційно-ціннісного, що характеризується позитивним ставленням до дії самооцінювання, потребою довідатися про себе, свої позитивні і негативні характеристики, прагненням досягти успіху у спільній діяльності, пізнавати себе з кращого боку;

когнітивного, основу якого складають знання людини про себе – ситуативні чи стійкі, позитивні чи негативні, більш або менш значущі для особистості;

діяльнісно-практичного як системи вмінь самооцінювання, що характеризується здатністю розрізняти ознаки, за якими діти оцінюють свої позитивні і негативні якості, діяльність у групі, уміння адекватно оцінити власну діяльність у групі, здатність критично ставитися до оцінки своїх вмінь іншими учнями.

На підставі здійсненого аналізу психолого-педагогічних наукових джерел було виокремлено функції самооцінки:

мотиваційну, що забезпечує свідому, мотивовану поведінку, реалізацію обраної позиції, самореалізацію і включає в себе всі види спонукань – мотиви, прагнення, ідеали, цілі, усвідомлені спонукання до діяльності;

орієнтаційну, яка передбачає орієнтування в ситуаціях оцінювання себе, своїх можливостей, своєї діяльності в групі;

регулятивну, що забезпечує свідому саморегуляцію своєї поведінки умовах, які вимагають докладання свідомих зусиль для оцінювання себе і виконуваної діяльності, керування собою в умовах емоційного збудження чи втоми, здатність діяти відповідно до вимог ситуації, дорослого чи дитячого колективу;

рефлексійну, яка виявляється в умінні людини усвідомлювати те, що вона робить, й аргументувати, обґрунтовувати свою діяльність.

2. У дослідженні доведено потенційні можливості спільної навчальної діяльності у формуванні самооцінки молодших школярів. З'ясовано, що спільною вважається діяльність, за якої її завдання сприймаються як групові. Це потребує об'єднання учнів для розв'язання поставлених завдань. Іншою ознакою спільної діяльності є наявність взаємної залежності, взаємоконтролю та відповідальності.

Доведено, що використання спільних форм навчальної діяльності вносить істотні позитивні зміни у формування самооцінки, дає можливість порівнювати себе з однолітками, у ній створюються умови для колективного аналізу роботи, розвитку умінь і потреби аналізувати, доводити свою думку, оцінювати свої дії з погляду іншого.

3. Синтез ідей, розроблених у вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній науці, аналіз передового педагогічного досвіду формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності дали можливість визначити дидактичні умови, за яких цей процес відбувається успішніше:

- мотивація учнів до самооцінної діяльності;
- включення педагогом учнів до систематичного і послідовного процесу самоаналізу в умовах спільної навчальної діяльності;
- поетапність формування мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісно-практичного компонентів самооцінки;
- опора на традиції гуманістичної освіти, формування гуманних взаємин між учасниками навчального процесу, підтримка позитивного емоційного стану молодших школярів у процесі самооцінювання навчальної діяльності, надання їм своєчасної допомоги.

4. На підставі діагностичних даних у сформованості кожного компонента самооцінки було виділено три рівні: високий, середній, низький. Проведена діагностика показала високий ступінь кореляції між рівнями сформованості окремих компонентів самооцінки, що дало змогу в цілому визначити рівень сформованості самооцінки як середній показник рівнів сформованості її складових.

Здійснено експериментальну роботу, спрямовану на перевірку висунутої гіпотези, результати якої свідчать про її ефективність.

Комплексне застосування визначених дидактичних умов уможливило одержання даних, які склали основу об'єктивно статистичного узагальнення: у результаті заключного діагностування було виявлено, що в експериментальних класах зросла кількість учнів, що мають високий рівень сформованості самооцінки (з 14,9% під час констатувального етапу експерименту до 24,8% під час контрольного зрізу); зросла кількість учнів з середнім рівнем – з 43,2% до 60,1%; зменшилася кількість учнів з низьким рівнем сформованості самооцінки – з 41,9% до 15,1%.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, актуальним і перспективним залишається подальше осмислення самооцінки, питання вивчення резервів усіх навчальних предметів початкової школи для формування самооцінки молодшого школяра, наступності в її формуванні в початковій та середній ланках загальноосвітніх навчальних закладів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Опубліковані праці, які відображають основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Дячук П.В. Формування самооцінки молодших школярів в умовах спільної навчальної діяльності [Текст] / П.В. Дячук, Л.П. Перфільєва, А.А. Яценко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. – К. : Наук. світ, 2003. – Вип. 5. – С. 40–47. *(Особистий внесок здобувача полягає у розробленні і поданні експериментальної частини дослідження.)*

2. Дячук П.В. Сутність самооцінки, її структура і функції в особистісному розвитку [Текст] / П.В. Дячук, Л.П. Перфільєва, А.А. Яценко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [редкол.: Н.С. Побірченко (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. світ, 2004. – Вип. 10. С. 111–116. *(Особистий внесок здобувача: змодельовано психологічний аспект самооцінки в експериментальній частині дослідження.)*

3. Дячук П.В. Вплив різних форм навчальної діяльності на розвиток самооцінки учнів початкових класів [Текст] / П.В. Дячук // Проблеми педагогічних технологій : зб. наук. праць. – Луцьк, 2005. – №2. – С. 102–109.

4. Дячук П.В. Діагностика розвитку самооцінки в учнів початкових класів в умовах колективної праці [Текст] / П.В. Дячук // Психолого-

педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. – К. : Міленіум, 2005. – Вип. 14. – С. 106–110.

5. Дячук П.В. Діагностика розвитку самооцінки молодших школярів в системі міжособистісних взаємин [Текст] / П.В. Дячук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 6. – 212 с. – С. 229–234.

6. Дячук П.В. Дидактичні засади організації співпраці вчителя і учнів у навчальній діяльності [Текст] / П.В. Дячук // Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки : зб. наук. праць. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2012. – №28. – С. 39–43.

7. Дячук П.В. Самооцінка в особистісному розвитку молодшого школяра [Текст] / П.В. Дячук // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. наук. праць. Серія: Педагогіка і психологія. – Ялта, 2013. – Вип. 41. – Ч. 6. – С. 148–153.

8. Дячук П.В. Дидактичні умови забезпечення процесу формування самооцінки молодшого школяра [Текст] / П.В. Дячук // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича / [редкол.: І.С. Руснак (наук. ред.) та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. 713. – С. 55–61.

***Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку,
з якого підготовлено дисертацію***

9. Дячук П.В. Дидактические условия применения технологии ситуационного обучения учителей начальной школы [Текст] / П.В. Дячук // Естественно-гуманитарные исследования : Международный журнал «Академия знаний». – Краснодар : Научно-издательский центр «Академия знаний», 2013. – №2. – С. 77–80.

***Опубліковані праці,
які додатково відображають наукові результати дисертації***

10. Дячук П.В. Аспекти історії хореографії в навчанні дітей початкових класів [Текст] / П.В. Дячук // Нові технології навчально-виховного процесу в початковій школі : матер. Всеукр. студент. наук.- практич. конф. / [за ред. Ю.М. Краснобокого]. – К. : Наук. світ, 2000. – С. 78–80.

11. Дячук П.В. Тарас Григорович Шевченко і його твори в початковій школі [Текст] / П.В. Дячук // Сільська початкова школа: проблеми, пошуки, перспективи : матер. Всеукр. наук.- практич. конф. / [за ред. В.Г. Кузя]. – К. : Наук. світ, 2000. – С. 68–69.

12. Дячук П. Психолого-педагогічні умови використання казки у розвитку творчої уяви молодших школярів засобами хореографічного мистецтва [Текст] / Н. Пархета, П. Дячук // Збірник наукових праць студентів

/ Уманський ДПУ імені Павла Тичини ; [за ред. В.Г. Кузя]. – К. : Наук. світ, 2001. – Вип. 2. – С. 117–120. *(Особистий внесок здобувача полягає у визначенні психолого-педагогічних умов формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності.)*

13. Дячук П. Школа села – шлях у майбутнє [Текст] / Л.П. Перфільєва, А.О. Яценко, П.В. Дячук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського ДПУ імені Павла Тичини / [редкол.: Н.С. Побірченко (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. світ, 2002. – Вип. 2. – С. 104–109. *(Особистий внесок здобувача: досліджено і проаналізовано проблеми сільської школи.)*

14. Дячук П. Особливості проведення лабораторного заняття «Гриби» з використанням інтерактивних технологій [Текст] / Л.П. Перфільєва, П.В. Дячук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського ДПУ імені Павла Тичини. – Умань : РВЦ «Софія», 2011. – Вип. 37. – С. 121–127. *(Особистий внесок здобувача: схарактеризовано особливості застосування інтерактивних технологій у процесі формування самооцінки у навчальній діяльності.)*

Тези, доповіді та інші матеріали наукових конференцій, семінарів, шкіл

15. Дячук П.В. Самооцінка, її структура і функції в особистісному розвитку [Текст] / П.В. Дячук // Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання у малокомплектній початковій школі : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 15–16 жовт. 2004 р. – К. : Наук. світ, 2004. – С. 73–75.

16. Дячук П.В. Вплив різних форм навчальної діяльності на розвиток самооцінки учнів першого класу / П.В. Дячук, М.В. Перфільєва // Підготовка педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах у контексті процесів глобалізації : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 17–18 листоп. 2005 р. – К. : Міленіум, 2005. – С. 79–81. *(Особистий внесок здобувача: аналіз самооцінки учнів перших класів.)*

17. Дячук П.В. Питання самооцінки в педагогічній спадщині О.А. Захаренка [Текст] / П.В. Дячук, М.В. Перфільєва // Всеукраїнські педагогічні читання «Буде школа – буде село – буде держава» : До дня народження Олександра Антоновича Захаренка. – Черкаси, 2006. – С. 42–44. *(Особистий внесок здобувача: проаналізовано емпіричні дані сільської початкової школи.)*

18. Дячук П.В. До питання діагностики розвитку самооцінки молодших школярів в умовах спільної навчальної діяльності [Текст] / П.В. Дячук, Л.П. Перфільєва // Методи і засоби забезпечення неперервності едукативного процесу в закладах освіти : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. / Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 34–35. *(Особистий внесок*

здобувача: проаналізовано джерела з проблеми діагностики розвитку самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності.)

19. Дячук П.В. Сутність самооцінки, її структура і функції в особистісному розвитку в системі підготовки майбутніх вчителів [Текст] / П.В. Дячук, І.М. Шапошнікова // Україна наукова : матер. П'ятої всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 23–25 груд. / Київський інститут наукового прогнозування, Кримський інститут економіки та господарського права (Севастопольська філія). – К., 2008. – С. 25–26. (Особистий внесок здобувача: добір й аналіз матеріалів самооцінки студентів педагогічних вищих навчальних закладів)

20. Дячук П.В. До питання діагностики розвитку самооцінки учнів молодших школярів в умовах спільної навчальної діяльності [Текст] / П.В. Дячук, Л.П. Перфільєва // Матер. Четвертої всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 28–30 січ. 2009 р. / Київський Інститут наукового прогнозування, Кримський інститут економіки та господарського права (Севастопольська філія). – К., 2009. – Ч. 2. – С. 31–33. (Особистий внесок здобувача: проаналізовано практичне застосування діагностичних матеріалів у процесі формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності.)

21. Дячук П.В. До питання формування самооцінки молодших школярів в умовах спільної навчальної діяльності [Текст] / П.В. Дячук // Матер. Шостих Всеукр. Захаренківських пед. читань «Організаційно-методичне забезпечення неперервної освіти в умовах реформаційних процесів» / [за заг. ред. проф. Прокопенко Л.І.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2009. – С. 23–24.

22. Дячук П.В. Підготовка вчителя початкової школи до забезпечення становлення самооцінки молодших школярів [Текст] / П.В. Дячук // Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 24–25 квіт. 2008 р. / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 32–33.

23. Дячук П.В. Структурні компоненти самооцінки і вплив їх на розвиток особистості молодшого школяра [Текст] / П.В. Дячук // Роль едукативного середовища в підготовці вчителя в початковій школі : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 жовт. 2010 р. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – С. 53–56.

24. Дячук П.В. Дидактичні умови творчої індивідуальності молодшого школяра засобами мистецтва [Текст] / П.В. Дячук // Мистецтво у контексті освітньої парадигми: вітчизняний та зарубіжний досвід : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Умань, 18–19 січ. 2013 р. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2013. – С. 59–62.

25. Дячук П.В. Зв'язок сучасної дидактики з педагогічним досвідом Я.А. Коменського [Текст] / П.В. Дячук // Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського : матер. Другої міжнар. Інтернет-

конф., 26 квіт. 2013 р., м. Умань / [голов. ред. Осадченко І.І.]. – Умань, 2013. – С. 64–66.

26. Дячук П.В. Розвиток і перспективи дидактики у сучасних умовах освіти [Текст] / П.В. Дячук // Права дитини: від витоків до сьогодення : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 19 верес. 2013 р. / [ред. кол.: Н.С. Побірченко (голов. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий, 2013. – С. 49–51.

27. Дячук П.В. Структура і функції самооцінки у становленні особистості молодшого школяра [Текст] / П.В. Дячук // Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми та перспективи : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 8 жовт. 2013 р. – Умань : Вид.-поліграф. центр «Візаві», 2013. – С. 35–38.

28. Дячук П.В. Особливості організації навчальної діяльності молодшого школяра в контексті становлення самооцінки [Текст] / П.В. Дячук // Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 22–23 трав. 2014 р. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. – С. 32–34.

АНОТАЦІЇ

Дячук П.В. Дидактичні умови формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання. – Інститут педагогіки НАПН України. – Київ, 2015.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування самооцінки молодших школярів у процесі навчання.

Уперше, на основі вивчення й аналізу філософської і психолого-педагогічної літератури, здійснено системний аналіз теорії та практики формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності та визначено дидактичні умови, що сприяють ефективності цього процесу: мотивація учнів до самооцінної діяльності; включення педагогом учнів до систематичного і послідовного процесу самоаналізу в умовах спільної навчальної діяльності; поетапність формування мотиваційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісно-практичного компонентів самооцінки; опора на традиції гуманістичної освіти, формування гуманних взаємин між учасниками навчального процесу, підтримка позитивного емоційного стану молодших школярів у процесі самооцінювання навчальної діяльності, надання їм своєчасної допомоги.

У роботі узагальнено сутність поняття «самооцінка», її структуру, функції та особливості формування у процесі навчання; окреслено можливості спільної навчальної діяльності у формуванні самооцінки молодших школярів.

У дослідженні здобуто нові дані про зміни, що відбуваються в самооцінці молодших школярів під впливом систематичного введення у процес спільної навчальної роботи визначених дидактичних умов, доведено їх ефективність.

Ключові слова: дидактичні умови, самооцінка, молодші школярі, навчальна діяльність, мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-практичний компоненти, спільна навчальна діяльність.

Дячук П.В. Дидактические условия формирования самооценки младших школьников в учебной деятельности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09 – теория обучения. – Институт педагогики НАПН Украины. – Киев, 2015.

Диссертационная работа содержит теоретико-экспериментальное исследование проблемы формирования самооценки младших школьников в процессе обучения.

На основе анализа теоретических источников рассмотрена сущность и структура самооценки как составляющей учебно-познавательной деятельности учащихся, ее функции, определены дидактические условия формирования самооценки школьников в совместной учебной деятельности с учетом особенностей учащихся младшего школьного возраста и возможностей коллективной формы обучения.

Установлено, что самооценка детерминирует направление и уровень активности субъекта, становление его ценностных ориентаций, личностных смыслов и, в конечном итоге, «вершину» его достижений. Самооценка является важным психологическим фактором формирования учебной деятельности учащихся, играет важную роль в становлении их индивидуальных особенностей и возрастных характеристик. Выделены функции самооценки в развитии личности: мотивационная, ориентационная, регулятивная, рефлексивная и ее структурные компоненты: мотивационно-ценностный, когнитивный, деятельностно-практический.

На основе структурного построения учебной деятельности, характеризующейся органичным сочетанием трех составляющих ее блоков (частей) – информационно-ориентационного, операционно-исполнительного и контрольно-оценочного – показаны возможности всех этапов урока по формированию самооценки младших школьников.

Доказано, что использование совместных форм учебной деятельности вносит существенные позитивные изменения в формирование такого личностного образования, как самооценка, создает условия для коллективного анализа работы, развития умений и потребностей анализировать, доказывать свое мнение, оценивать свои действия с точки зрения других. Выяснено, что совместной считается деятельность, при которой ее задачи воспринимаются как групповые, нуждаются в кооперации

при их решении. Другим признаком совместной работы является наличие взаимной зависимости при выполнении работы, взаимного контроля и ответственности.

Рассмотрение вопросов исследования органически связано с определяющим вектором модернизации современной школы – направленности на общее развитие школьников в учебно-воспитательном процессе, на предоставлении каждому ученику оптимальных возможностей в личностном становлении, в расширении возможностей самореализации и раскрытии индивидуальных способностей. В непосредственном соотношении с этой направленностью в исследовании в процесс формирования самооценки школьника заложен принцип личностно-ориентированного подхода к ребенку, утверждающий признание его уникальности, неповторимости, самоценности, и принцип педагогического оптимизма – высокого уровня ожиданий по отношению к ребенку, веры в его силы и возможности.

В исследовании доказывается, что процесс формирования адекватной самооценки учебной деятельности у младших школьников требует соблюдения следующих дидактических условий: мотивации учащихся к самооценочной деятельности; включение педагогом учащихся в систематический и последовательный процесс самоанализа в условиях совместной учебной деятельности; поэтапность формирования когнитивного, мотивационно-ценностного и деятельно-практического компонентов самооценки; опора на традиции гуманистического образования, формирование гуманных взаимоотношений между участниками учебного процесса, поддержка положительного эмоционального состояния младших школьников в процессе самооценки учебной деятельности, оказания им своевременной помощи при анализе и оценке учебной деятельности в различных формах: совет, консультация, корректировка.

Экспериментальная работа представлена двумя последовательными стадиями. На первой стадии формирующего эксперимента решались задачи: стимулирование желания оценивать себя, свою деятельность на уроке, формирование умений оценивать свою деятельность по «эталонам». В этот период ученики усвоили «эталоны», по которым можно адекватно оценить себя, оценочные критерии. Задачами второй стадии формирующего эксперимента было: закрепить полученные знания и умения в оценке и самооценке младших школьников, включить детей в совместную учебную деятельность, ознакомить учащихся с новой формой организации совместной учебной деятельности – кооперативной, и выявить ее возможности в развитии самооценки.

В ходе эксперимента доказано, что учебная деятельность, построенная с соблюдением предложенных дидактических условий, способствует развитию адекватной самооценки младших школьников, что подтверждается положительными показателями в развитии ее когнитивного, мотивационно-ценностного и деятельностно-практического компонентов.

Ключевые слова: дидактические условия, самооценка, младшие школьники, учебная деятельность, мотивационно-ценностный, когнитивный, деятельностно-практический компоненты, кооперативная учебная деятельность.

Dyachuk P. The didactic conditions of self-assessment of junior high school students in the training activities. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate degree in pedagogical science, speciality 13.00.09 – Theory of Learning. – The Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The thesis is dedicated to the theoretical grounds and experimental checks of the didactic conditions of junior high school students' self-assessment in the training activities.

On the basis of an analysis of theoretical sources, the essence of self-assessment, its functions, types and forms of organization in the teaching process are considered, ways of forming junior high school students' self-assessment in generic training are determined.

The usefulness of any lesson's stages on the junior high school students' self-assessment formation having specially organized work is shown.

The Didactic Conditions of junior high school students' self-assessment, under which primary schoolchildren have a real opportunity to train self-assessment activity, to learn different approaches to self-assessment skills are justified and experimentally proved.

It is proved that the use of training general forms introduces substantial positive modifications to self-assessment formation, promotes the increase of the level of structural components: motivational, cognitive, practical, each of which includes phases of design, organization, regulation and correction.

Keywords: the didactic conditions, self-assessment, junior high school students, training activities, the motivational, cognitive, practical components, cooperative form of training.

Підписано до друку 16.04.2015 р. Формат 60х90 1/16.
Гарнітура Times New Roman. Друк. офс. Папір офс.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр.

Видавець та виготовлювач
ФОП Жовтий О.О.

20300, м. Умань, вул. Садова, 2
(УДПУ, навчальний корпус № 1)

Тел. 097 255 65 07

047 44 3 51 33

093 540 78 82

e-mail: nastek@meta.ua

www.foto-na.net.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.